

Роман ДЗЮБАН

ВИВЕЗЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ЛЬВІВСЬКИХ УСТАНОВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Показано структуру архівних установ Львова під час німецької окупації. Відстежено процеси переміщення документальних матеріалів навесні 1944 р.

Ключові слова: Архівне управління у Львові, Державний архів у Львові, пергаментні грамоти, метричні книги.

Із приєднанням Галичини до Генеральної Губернії (ГГ) у липні 1941 р. Дирекція архівів у Кракові (Direktion der Archive im Generalgouvernement) поставила за мету забезпечити їх збереження на новоокупованих територіях. Для цього 1 серпня 1941 р. у розпорядження Комісаріату Західної України (Komissariat der Westukraine) були відряджені працівники загальногубернських архівних структур. Цю дату й можна вважати датою створення Архівного управління (Архівного уряду) у Львові – Archivamt, завідувачем (директором) якого призначено молодого архівіста д-ра Ганса Герінга. Архівне управління (уряд) увійшло до канцелярії т. зв. шефа уряду (Amtschef) у Кракові, президіального заступника губернатора Дистрикту “Галичина”¹. Як згадував у спогадах колишній працівник Державного архіву у Львові М. Вонсович, близько 10 липня 1941 р. прибув до Львова в мундирі офіцера Вермахту “шеф служби архівальної”, тобто директор архівів у ГГ, Еріх Рандт у товаристві Г. Герінга². Е. Рандт досить легковажно висловлювався про спроби українців встановити контроль над львівськими архівами. Його турбувала і кількість українців, які працювали в Державному архіві. Вона не повинна була перевищувати кількості працівників-поляків. Між представниками цих національностей склались нормальні ділові відносини. У другій половині липня 1941 р. Е. Рандт покинув Львів³.

Розпорядженням Е. Рандта від 18 жовтня 1941 р. Архівному управлінню видано такі вказівки: всі наявні вже архіви в Дистрикті “Галичина”, в яких у 1939–1941 рр. документальні матеріали були сконцентровані радянським Архівним управлінням, повернути архівам при державних установах, збирати документи для архіву генерал-губернатора у Кракові, допомагати німецьким дослідникам і надавати їм потрібну

¹ Справа фонду “Архівне управління у Львові” (1941–1944). № 755. // Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Арк. 2.

² *Wąsowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953) / Michał Wąsowicz // Miscellanea historico-archiwistica. – Warszawa; Łódź, 1985. – Т. 1. – С. 95.*

³ *Ibidem.*

інформацію. Тут же додавались пояснення про заходи для полегшення дослідницької роботи німецьких вчених⁴.

31 березня 1943 р. Архівне управління, яке використало ще радянську структуру організації архівної справи, приєднано до Управління внутрішніх справ ГГ. Найбільшим і найціннішим був архів у Львові, який існував ще за часів Австро-Угорської імперії, – він містив основні фонди Губернії та намісництва. У період німецької окупації Львівський обласний архів став Державним архівом у Львові (Staatsarchiv in Lemberg) (головна садиба якого була у приміщенні Королівського арсеналу, вул. Підвальна, 13).

Працював тут Маріан Тирович – автор цінних спогадів. Його батько Людвик Тирович до війни був власником каменярської майстерні⁵. Під час німецької окупації в Державному архіві М. Вонсович разом із Ф. Погорецьким та В. Гейношем упорядковували картографічний фонд зі зліквідованого перед тим більшовиками Архіву карт⁶. Ще 30 червня 1941 р., тобто на другий день після вступу німецької армії до Львова, в Державному архіві з'явилися перші історики-українці: Баранський, Білецький, Карпинець, Кухта, Мацяк. Найвідоміший серед них – львівський літератор і редактор часописів Микола Голубець, “котрий запрезентувався з небесно-жовтою пов'язкою і знаком свастики”. Як згадував М. Вонсович, виникла незручна ситуація: українські історики, яких всі знали роками і які часто бували в Державному архіві як користувачі, тепер перебували в ролі архівістів, котрі переймали архів у власне розпорядження, хоча всі розуміли, що їхнє майбутнє вирішуватиме німецька влада⁷. Миколу Голубця, за протекцією відомого тоді письменника Олександра Корнійчука (1905–1972), призначив ще радянський Відділ народної освіти (підлягав Тимчасовому управлінню м. Львова) як “одинокого українського леополіста й відомого автора научних праць з ділянки минулого й культури Львова”⁸.

Міський архів (Stadtarchiv in Lemberg, Архів м. Львова) (колишній радянський Центральний архів давніх актів у Львові) підпорядковувався Дирекції архівів у Кракові та Архівному управлінню (Archivamt) у Львові лише в науково-фахових справах, але відомчо належав керівництву міста (Stadthauptmannschaft). Під час німецької окупації в 1941–1944 рр. ним керував К. Бадецький (його заступник – А. Кнот). Упродовж року (до травня 1942 р.) кустошем архіву працював М. Голубець, який займався перевезенням фондів із ратуші, впорядкуванням документів магістрату Львова й інших фондів, збирав матеріали для власних досліджень⁹, а також – М. Вальтер. Архів складався з двох відділів. І відділ (історичний), організований у 1941 р., перебував за

⁴ Вказівки дирекції архівів у м. Кракові про необхідність керуватися інтересами німецької влади при складанні плану роботи. Повідомлення про заходи щодо полегшення дослідницької роботи німецьких вчених, 1941 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 23. – Арк. 1–3.

⁵ Tyrowicz M. W poszukiwaniu siebie / Marian Tyrowicz. – Lublin: W-wo Lubelskie, 1988. – Т. 2: Krakowskie lata. – S. 93.

⁶ Wasowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)... – S. 95.

⁷ Ibidem. – S. 94–105.

⁸ Materiały K. Badeckiego dotyczące archiwum, bibliotek i muzeów we Lwowie z lat 1939–1941. Т. 1 // Національний заклад ім. Оссолінських (Вроцлав). Відділ рукописів (НЗіО). – Рук. 16271/III. – Арк. 95, 97.

⁹ Сварник І. Архів міста Львова / І. Сварник // Нариси історії архівної справи в Україні; [заг. ред.: І. Матяш, К. Климової]. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2002. – С. 333.

адресою: Карпатенштрассе (Karpatenstrasse), 11. II відділ (регістратура) – в ратуші. Персонал обох у вересні 1942 р. налічував 19 осіб. Архівіст М. Тирович згадував, як він під час німецької окупації Львова разом із директором Міського архіву (Stadtarchiv Lemberg) К. Бадецьким та А. Кнотом у призначеному для архіву палаціку на узгір'ї при вул. Яблонівських (тоді Карпатенштрассе, 11 – тепер вул. Шота Руставелі) “дискутували на тему майбутнього польських музеїв та архівів та про немилосердне їх нищення окупантами”. У палаціку була лише частина збірок Міського архіву, проте тут зберігалася особливо багата колекція львівської преси¹⁰. Після війни палацік віддали під дитячий садок, у 1990-х роках будівлю було занедбано і на зламі тисячоліть розібрано. Тепер на цьому місці – кірха мормонів.

Організаційну структуру архівної справи Дистрикту “Галичина” висвітлюють документи, виокремлені у фонді Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України) у групу “Організація архівної справи в Генерал-губернаторстві”. Збереглося листування Дирекції архівів у Кракові з Архівним управлінням у Львові про складання останнім проекту карти з позначенням підлеглих управлінь архівів. Робота ця планувалася для випуску Адміністративного атласу ГГ¹¹.

Користуватися архівними фондами могли переважно німецькі дослідники, які, зазвичай, шукали у джерелах докази німецьких впливів і присутності в Галичині, покликаючись ще на магдебурзьке право. Вони досліджували, наприклад, торгівлю з німецьким Вроцлавом (Бреслау) та створення установ в епоху панування Австро-Угорської монархії. Через брак німецьких дослідників до архівної роботи залучали польських та українських спеціалістів.

Діяльність Архівного управління у Львові, як і керівництво окремими архівами семи окружних управлінь Дистрикту “Галичина”, до 10 лютого 1942 р. здійснював уже згаданий Г. Герінг. Потім його замінив історик та архівіст Отто Гугля, родом із Відня¹². У квітні 1942 р. йому на допомогу призначили архівного радника Рудольфа Фіца з Любліна. З грудня 1942 р. Рудольфа Фіца відкликали до Варшави, де він повинен був заступити тамтешнього завідувача Архівним управлінням Гайнца Бутткуса. Улітку 1943 р. Р. Фіца переведено до архіву м. Самбора.

З наступом Червоної армії в 1944 р. Архівне управління переїхало зі Львова до Кракова. На початку 1945 р. Дирекція архівів перемістилась із Кракова до Берліна, звідки надходили подальші накази її службовцям, більшість із яких на той час уже перебрались у свої колишні місця проживання. Р. Фіц повернувся до сім'ї в Яворнік (Чехія, Судети), куди перевіз і діловодство Архівного управління. Згідно з розпорядженням директора архівів у ГГ Е. Рандта в грудні 1944 р. Р. Фіц зберігав документацію у себе, а перед евакуацією до Західної Німеччини, передав на зберігання до архієпископського архіву в Яворніку. Там чеські архівісти виявили й діловодство Архівного управління¹³.

¹⁰ *Tyrowicz M.* W poszukiwaniu siebie... – S. 113–114.

¹¹ Листування з дирекцією архівів у м. Кракові про складання Архівним управлінням у м. Львові проекту карти для адміністративного атласу Генерального губернаторства. Перелік населених пунктів, у яких знаходяться архіви, 1942 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 96. – Арк. 1–5.

¹² *Wąsowicz M.* Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)... – S. 94, 96.

¹³ *Сварник І.* Архів міста Львова... – С. 330–336.

Ще на початку нацистської окупації західноукраїнських земель восени 1941 р. зі Львова почали вивозити архіви до Німеччини¹⁴. Архівне управління почало повертати установам їхні документи, які конфіскували й прийняли на зберігання радянські архіви. Свої документи отримали й деякі великі підприємства, зокрема нафтопереробні, економічні установи, банки, які відновили діяльність із початком німецької окупації. Було повернуто й архів митрополита А. Шептицького, метричні книги церковних установ тощо.

Під час німецької окупації, як і в перший радянський окупаційний період, у львівських архівах проводили т. зв. бракування документів. Відбраковані документи передавали спеціальній фірмі Вольфа, що займалася переробкою паперу. Це “бракування” призвело до знищення цінних документів, в основному радянських установ 1939–1941 рр.¹⁵.

Через швидке наближення фронту польські архівісти почали звертатися до німецьких урядових структур у справі якнайшвидшого вивезення зі Львова найцінніших документів. Спочатку директор архівів у ГГ Е. Рандт негативно віднісся до цієї справи, посилаючись на комунікаційні труднощі і брак вагонів, але загалом погодився на вивезення зі Львова п’яти вагонів документів. Він запропонував вивезти їх на територію Райху, але аргументи польських архівістів про щораз сильніше бомбардування цих теренів авіацією союзників схилили його до думки розмістити частину вивезених фондів у монастирі бенедиктинців у с. Тинець під Краковом¹⁶.

За підрахунками Патриції Кеннеді Грімстед, між 25 січня і 26 травня 1944 р. було принаймні вісім чи дев’ять транспортів із львівськими архівалями, які вивозили переважно залізницею. Деякі з останніх транспортів вантажівками прямували зі Львова в напрямку Кракова, більшість документів переміщено до Тинця¹⁷.

Як згадував М. Тирович, за розпорядженням львівської архівної влади Дистрикту “Галичина”, у квітні 1944 р. він супроводжував до Тинця під Краковом сім вагонів фондів Бернардинського архіву. У вагонах перебувало 13 тис. книг гродських і земських актів, а також неповний вміст Державного архіву з арсеналу Владислава IV. Е. Рандт, колишній історик із Вроцлава, особисто стежив за перевезенням кожного вантажного автомобіля з вокзалу у Скавіні до тинецького монастиря. Під час цього перевезення не пропала жодна книга. До тинецької команди влітку 1944 р. входили: її керівник В. Гейнош – історик права, М. Вонсович – архіваріус зі Львова та М. Тирович. М. Тирович залишався в Тинці до середини літа 1945, коли, за розпорядженням радянських властей, львівські архіви повернули до Львова¹⁸. Поряд із ними наглядом над відправленими в Тинець документами займався історик освіти Юзеф Скочек і працівник львівського Держархіву Фелікс Погорецький¹⁹.

¹⁴ *Врадій Н.* До історії Львівських архівів у 1939–1944 рр. / Н. Владій // Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 55.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Wasowicz M.* Ze wspomnień archiwisty (1929–1953) ... – S. 97–98.

¹⁷ Grimsted Kennedy P. *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution* / Patricia Kennedy Grimsted. – Cambridge, Massachusetts, 2001. – XLVII, 210 p.

¹⁸ *Tyrowicz M.* W poszukiwaniu siebie... – S. 99–102.

¹⁹ Розпорядження, донесення, списки, розписки та ін. матеріали про евакуацію документальних матеріалів з Державного і Миського архівів у м. Львові до м. Кракова і Скавіну (с. Тинець), 1944 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 285. – Арк. 97–99.

Незалежно від цієї евакуаційної акції німецькі власті ще раніше вивезли з Державного архіву у Львові в невідомому напрямку декілька фасцикулів Галицького губернаторства, які стосувалися німецького осадництва у Галичині в часи Йосифа II. Також т. зв. *Sippenamt* (генеалогічна установа) із садиби в монастирі домініканів у березні 1944 р. вивіз усі костюольні метрики. Представник військової влади накопичував в одному з приміщень цього ж монастиря метрики й акти цивільного стану польських військових одиниць і систематично висилав їх до м. Оліва біля Гданська. Як подає М. Вонсович, частину метричних книг, вивезених *Sippenamt*, які стосувалися львівської архидієцезії, було віднайдено у 1947 р. в одному з броварів у Бжегу (*Brzeg*) у Нижній Сілезії, але метричних книг із території перемишльської дієцезії віднайти не вдалося²⁰. За іншими даними, німецькі власті повернули парафіяльним урядам метричні книги, починаючи від 1865 р. Давніші складено в Державному архіві. З цих та інших книг, які вже раніше тут зберігалися, було створено т. зв. *Matrikenstelle*. Керувала цією установою німка Рудльоф в осідку – монастирі домініканів. Вона залагоджувала різні пошукові справи, які стосувалися генеалогічних досліджень. У середині травня 1944 р. ціле *Matrikenstelle* повністю евакуйовано до м. Рабка (тепер – Рабка-Здруй) 14 км від м. Закопане. Єврейські метричні книги ще раніше вивезено до Кракова²¹. У кінці травня – початку червня з Державного архіву додатково вивезено австрійські акти, які стосувалися кордонів австрійської Галичини (в 3-х скринях), а також додані з ними плани й мапи. Місцем їхнього призначення спочатку був Краків (*Staatsarchiv, Krakau, Burgstrasse 53*)²², потім, очевидно, Тинець біля Кракова. Нацисти порушили цілісність Державного архіву, вивозячи до Відня австрійські військові документи; до Оліви біля Гданська – польські військові документи, до Познані – документи євангелистських громад, а також у невідомому напрямку – акти Галицького губернаторства, які стосувалися німецького осадництва в Галичині в період правління Йосифа II²³. Однак, за іншими документами, архів євангелистської громади спочатку вивезено до Тинця²⁴.

Серед документів Державного архіву, призначених для евакуації, були: зібрання президіальних актів Галицького намісництва та Губерніального управління (1773–1918) – майже 2 тис. фасцикулів і книг, Йосифінська метрика (1785–1788), таємні документи губернії. З т. зв. Бернардинського архіву були відправлені львівські, перемишльські, сяноцькі, белзькі, галицькі, переворські, теребовлянські, буські гродські й земські книги до 1784 р. – усього майже 11 тис., податкові й урбаріальні реєстри 1772–1819 рр., приблизно 500 пергаментних документів галицьких міст від XIII ст.: 230 із колишніх архівних колекцій, а 270 із зібрань Дідушицьких, Лянцкоронських і Шептицьких, усі міські книги Західної України: повне зібрання т. зв. нормаліїв і

²⁰ *Wąsowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)...* – S. 97.

²¹ *Meldunki tygodniowe Okręgowej Delegatury Rządu we Lwowie (ODR) z 1944 r.* // НЗіО. – Рук. 16600/II. – Арк. 134.

²² Розпорядження, донесення, списки, розписки та ін. матеріали про евакуацію документальних матеріалів... // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 285. – Арк. 147, 149, 154, 155, 163–166.

²³ *Matwijów M. Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948 / Maciej Matwijów.* – Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 1996. – S. 28.

²⁴ Повідомлення опікуництва Євангелистської церковної громади у Львові про відправлення на зберігання в с. Тинець архіву громади, 25 лютого 1944 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 287. – Арк. 1.

рішень надвірної канцелярії – майже 400 фасцикулів і книг, а також міські книги, які забрала радянська влада з Дієцезіального архіву м. Перемишля. З архіву м. Львова, яким керував тоді К. Бадецький, вивезли 810 пергаментних грамот 1234–1796 рр. (насправді, як побачимо далі, 814), колекцію оригінальних листів і відпускних документів старопольського періоду, архів Ставропігії – 20 пергаментних папок, книг зі зшитків, міські середньовічні й новочасні книги – 42 одиниці, 175 старопольських книг з індексами, зібрання планів і карт, документи польсько-українського протиостояння у Львові 1918 р. – 117 фасцикулів²⁵.

У спогадах М. Вонсовича та дослідженнях О. Купчинського дані щодо дат і кількості транспортів архівних документів до Тинця дещо відрізняються²⁶. Так, за рапортом від 12 березня 1945 р. начальника відділу держархівів УНКВС по Львівській обл. тов. Політкіну від заступника начальника відділу держархівів УНКВС по Львівській обл. старшого лейтенанта держбезпеки Григорія Неклеса, приблизно в березні 1944 р. у Тинець зі Львова було вивезено шість вагонів (у М. Тировича, як бачимо, сім) документів Львівського держархіву і Львівського архіву давніх актів, які були складені у приміщенні монастиря бенедиктинів у 17 км від м. Кракова. 4 серпня 1944 р. – 15 ящиків і 5 серпня 1944 р. – 13 ящиків із документами Львівського архіву давніх актів (4 ящики з пергаментними грамотами за 1234–1798 рр., із картами і планами, листи (особисте листування графів Шептицьких), 1 – із ставропігійськими пергаментними грамотами, 2 – з пергаментними грамотами й книгами, 19 – інших документів у в'язках). А 12 вересня 1944 р. за розпорядженням голови міста Геллера (за розпискою співробітника Львівської міськуправи Меліха) 196 паперових мішків із документами Львівського архіву давніх актів вивезено з с. Тинець у Львівське міське управління, яке перебувало тоді в м. Кракові²⁷.

Очевидно, всі ці документи відправлено зі Львова до Тинця ще на початку лютого 1944 р. Паперові мішки містили 1 175 книг за 1382–1787 рр. “Старопольського відділу” та 174 індекси до них із Міського архіву і були відправлені 1 лютого 1944 р. разом із 29 дерев’яними скринями, що містили: 814 пергаментних грамот із 1234–1796 рр. (1–4 скрині), карти й плани (можливо, 517 одиниць у 5-й скрині), каталогізованих 1 513 фасцикулів актів (Faszikelakten) у 7–17 скринях, некаталогізовані фасцикули актів у 18–21 та 23–26 скринях. З Архіву Ставропігійського інституту К. Бадецький планував відправити цим транспортом 56 пергаментних актів і 87 найцінніших книг у 6 скринях (ці документи були вивезені в 27–29 скринях). Разом із цим транспортом найцінніших львівських архіваліїв К. Бадецький пропонував Р. Фіцові (який у січні–лютому 1944 р. вже перебував у Львові) відправити 320 пергаментних грамот, 454 книги і 115 фасцикулів з архіву львівської римо-католицької катедри, але

²⁵ *Matwijów M.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. / *М. Матвійов* // *Архіви України*. – 2001. – № 4/5. – С. 155; *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. / *Maciej Matwijów* // *Rocznik Lwowski*: 1995–1996. – Warszawa: Instytut Lwowski, 1996. – S. 37.

²⁶ *Wasowicz M.* Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)... – S. 97–98; *Купчинський О.* Втрачені пергаментні грамоти міст і сіл Галичини XIV – першої половини XIX ст. / *О. Купчинський* // *Бібліотекознавство та бібліографія*: зб. наук. статей. – Київ, 1982. – С. 72–95.

²⁷ Переписка с ГАУ НКВД УССР по организационным и научно-методическим вопросам, 1944 г.–1945 г. // *Державний архів Львівської області* (далі – ДАЛО). – Ф. Р-230. – Спр. 24. – Арк. 15–16.

невідомо, чи були вони відправлені з цим транспортом²⁸. Як пригадував М. Вонсович, за розпорядженням Дирекції архівів у Кракові й Архівного управління у Львові від 20 січня 1944 р. більшу частину документів було перевезено у другій половині січня, частину – 4 лютого в п'яти вагонах, а решту – майже 4 тис. документів городських і земських – 15 березня додатковим вагоном²⁹.

Двома транспортами (відповідно 1 лютого й 14 березня 1944 р.) евакуювали й документи Архіву м. Львова. 1 лютого 1944 р. вивезли найважливіші й найцінніші архівні фонди³⁰. 14 квітня 1944 р. з Архіву м. Львова вивезено решту старопольських книг. А також архівні інвентарі – разом дві паки³¹. Всі документи розміщено у приміщеннях бенедиктинського монастиря в Тинці³². Вісім найдавніших середньовічних книг Львова забрав до Кракова і віддав до Міського архіву особисто Р. Фіц³³.

За свідченнями колишньої директорки Центрального державного *історичного архіву* України у Львові Надії Врадій, зі Львова в 1941–1943 рр. були вивезені фонди австрійських та польських військових формувань, частин і установ, які ніколи так і не повернулися, а саме: фонди командування Львівської військової округи, архіви дивізій, військових судів, військових навчальних закладів. Ці матеріали, обсяг і вага яких визначалися вагонами і тоннами, були перевезені головно до філіалу військового архіву в Данцігу-Оліві. Ще в 1941 р. органам Гестапо видано частину фондів радянських судів, а також актів польської поліції. Органи німецької військової розвідки для об'єднаного військово-довідкового бюро у Відні отримали відповідні військові документи. Упродовж січня–травня 1944 р. зі Львова до монастиря в Тинці біля Кракова було відправлено сім партій (транспортів) найважливіших архівних документів (всього 8,5 залізничних вагонів та 2 автомашини)³⁴.

Повоєнні підрахунки втрат львівських архівів робили нашвидкуруч і вони були приблизними. За актом від 19 серпня 1944 р., в 1941–1942 р. із львівського облархіву до Катовіце вивезено 2 вагони, 80 ящиків документів. В акті від 12 вересня 1944 р. про воєнні втрати документів і майна львівського облархіву та львівського центрального архіву давніх актів зазначено 500 тис. знищених справ і 5 вагонів вивезених окупантами³⁵.

²⁸ Повідомлення опікунства Євангелистської церковної громади у Львові... // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 287. – Арк. 66–66 зв., 93.

²⁹ *Wąsowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)*... – S. 98.

³⁰ *Papiery Archiwum Miejskiego we Lwowie z lat 1941–1944* // НЗіО. – Рук. 17180/II. – Арк. 128–133.

³¹ *Sprawozdania wydziałów i placówek Okręgowej Delegatury Rządu we Lwowie skierowane do Delegatury Rządu na Kraj w Warszawie z lat 1942–1944* // НЗіО. – Рук. 16599/II. – Арк. 130.

³² *Wąsowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)*... – S. 97.

³³ *Матвіюв М.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. ... – С. 155–156.

³⁴ *Врадій Н.* До історії Львівських архівів у 1939–1944 рр. ... – С. 55.

³⁵ Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. Кн. 1 / [редкол.: Г. Боряк, І. Матяш, К. Новохатський, Г. Папакін; упоряд.: К. Климова (керівн. проекту), Н. Московченко, Н. Павловська]. – Київ, 2007. – С. 589 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/Referencas/R-07.pdf.

Як подає Іван Сварник, основна частина документів у 1946–1947 рр. повернулася до Львова³⁶. Це підтвердив і М. Вонсович³⁷. До рук окупантів потрапили і більше ніколи не повернулися до Львова такі важливі документи, як генеральна довідкова картотека архіву, покажчики з коротким змістом (регестами) документів і нотаток, вміщених в актових книгах ризики фондів (галицьких, сяноцьких, львівських гродських і земських книгах), каталоги Йосифінської і Францисканської метрик та кадастрів Галичини³⁸.

Проте найбільшою була втрата документів з “Колекції пергаментних грамот” Миського архіву. У квітні 1946 р. архівна комісія з обстеження завданих втрат констатувала, що документи знищено в роки тимчасової німецько-фашистської окупації. За даними “Перевірки наявності і стану архівних матеріалів, фонду «Колекція грамот на пергаменті» відділу комплектування, збереження, обліку та науково-довідкового апарату” від 9 вересня 1947 р. із засвідчених у довоєнних описах 723 або 720 пергаментів³⁹, збереглося лише 498. Отже, колекція втратила 225 або 222 документи. Можливо, там були пергаменти XIV–XIX ст. міст і сіл Руського воєводства, які відкладалися в Земському (Бернардинському) архіві впродовж 1889–1932 рр. Серед них привілей Казимира III з 1368 р. на вийтівство і 100 ланів для теперішнього містечка Судової Вишні з переведенням його на магдебурзьке право; акт земельного розмежування між Сокалем і Радеховом із 1426 р.; підтвердження Владиславом III грамот м. Жидачеву; підтвердження Сигізмунда II з 1563 р. права складу солі, яке надав князь Опольський в 1377 р. у м. Белзі; численні привілеї для м. Городка, Мостиськ, Потилича, Рогатина, Сокаля, Стрия та ін. Описи налічують 245 таких документів⁴⁰. Досі не виявлено 61 пергаментного документа із колекції “чужих актів”, які описав у 1938–1939 рр. Ф. Погорецький. Це переважно адміністративні й господарські, що стосувалися території Львівської, Перемишльської і Сяноцької земель, а також Польщі. Окремі з них – цехові статути. Серед втрачених: 4 грамоти з XV ст., 14 – XVI ст., 13 – XVII ст., 20 – XVIII ст. і десять грамот із XIX ст. У “Каталозі пергаментних документів” відмічено, що невиявленою залишається доля 207 пергаментів, описаних наприкінці 30-х років XX ст. у Державному архіві Львова, зміст яких до сьогодні невідомий. Як вважають автори каталогу, ця група виокремилася із фасцикулів гродських та земських судів і висвітлювала питання землеволодінь Руського воєводства. За картотекою пергаментних документів Ф. Погорецького, до колекції входили: 1 грамота з XIV ст., 8 – XV ст., 96 – XVI ст., 65 – XVII ст., 21 – XVIII ст. і 4 – XIX ст. Для 12 документів час складання не вказаний⁴¹. Проте як їх кількість, так і опис майже повністю збігаються з кількістю й описом пергаментів Державного архіву Львова, які вивезла

³⁶ Сварник І. Архів міста Львова... – С. 333.

³⁷ Wasowicz M. Ze wspomnień archiwisty (1929–1953)... – S. 98.

³⁸ Врадій Н. До історії Львівських архівів у 1939–1944 рр. ... – С. 56.

³⁹ Сумарій справ міста Львова, розглянутих у Львівському замковому суді, 1233–1799 рр. // ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Спр. 1342. – 696 арк.

⁴⁰ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / [уклад.: О. Купчинський, Е. Ружицький; Архів. упр. при Раді Міністрів УРСР, ЦДІАЛ України]. – Київ: Наук. думка, 1972. – С. 7.

⁴¹ Там само. – С. 8.

до Тинця німецька окупаційна адміністрація⁴². О. Купчинський та Є. Ружицький на початку 1970-х років, працюючи над каталогом пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, очевидно, не мали доступу до засекреченого фонду німецького архівного управління у Львові (теперішній 755 фонд у ЦДІАЛ України), тобто, до “акуратних німецьких звітів евакуацій, які забезпечили точні деталі про кожний транспорт, з інвентарями вмісту кожної скрині”, як відзначає П. Кеннеді Грімстед. Вона відзначила одну важливу групу грамот (а, можливо, кілька раних реєстраційних книг), переміщених із Кракова до нацистського архівного центру в Торрау (Опава, Тропов) на території Чехословаччини, звідки вони знову були повернені “радянськими архівними розвідниками”⁴³. Проте до Львова вони так і не потрапили. Частина – привілеї єрусалимських патріархів, київських митрополитів, львівських єпископів тощо сьогодні під назвою “Архів А. Шептицького” зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського в Києві⁴⁴.

Метричні книги німецьких релігійних громад Галичини були відіслані до Позена (Познані), де нацисти організували спеціальний генеалогічний науковий центр для німецьких громад Східної Європи, який згодом переміщено до монастиря філіпінів у Гостині, а далі – на південь у Сілезію⁴⁵. Реєстр фондів архіву євангелістської громади у Львові, очевидно, розпочався навесні 1943 р, а, можливо, й раніше⁴⁶, а весь архів (9 скринь “нових актів” (Neuer Akten von 1910–1939) № 47–55 з позначкою “Staatsarchiv Lemberg”) 25 лютого 1944 р. разом з іншими документами львівських архівів (всього 22 скрині) вантажним автомобілем вивезли до Тинця під Краковом⁴⁷. Директор Архівного управління у Львові Р. Фіц 23 лютого повідомив телеграмою Е. Рандта про неможливість відправки документів у Тинець залізницею⁴⁸. Очевидно, відтоді при перевезенні документів зі Львова до Тинця використовувався тільки автомобільний транспорт.

Були відправлені до Відня документи організації Українських січових стрільців. Транспорти до Данціга (Гданська) в 1942 р. згадані в рапорті від 16 вересня 1942 р. Відома додаткова кореспонденція й рапорти, які стосуються цих транспортів. Як випливає з цих справ, документи львівських архівів до Німеччини вивозили систематично, починаючи з 1941 р.⁴⁹. Збереглися детальні звіти (на які теж покликається

⁴² *Матвіюв М.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. ... – С. 155.

⁴³ *Grimsted Kennedy P.* Trophies of War and Empire... – P. 211.

⁴⁴ Каталог пергаментних документів... – С. 9.

⁴⁵ *Grimsted Kennedy P.* Trophies of War and Empire... – P. 204–205.

⁴⁶ Реєстр архівних фондів архіву німецької євангелістської церковної громади у Львові з географічним та іменним покажчиком. – Т. 1: поч. 1943 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 126. – 254 арк.; Т. 2: кін. 1943 р. // Там само. – 75 арк.

⁴⁷ Повідомлення опікунства Євангелістської церковної громади у Львові... // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 287. – 2 арк.; Розпорядження, донесення, списки, розписки та ін. матеріали про евакуацію документальних матеріалів... // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 285. – Арк. 104–107.

⁴⁸ Розпорядження, донесення, списки, розписки та ін. матеріали про евакуацію документальних матеріалів... // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 285. – Арк. 99, 101–101 зв.

⁴⁹ Оглядові таблиці архівних матеріалів, переданих з дистрикту Галичина, за період з 1941 по 1943 р. німецькому рейху й листування з цього питання, 5 вересня 1941 р. – 7 жовтня 1943 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 218. – 30 арк.

П. Кеннеді Грімстед) про транспорту військових документів зі Львова. Нацистів особливо цікавили військові документи, починаючи з австрійського періоду окупації Галичини⁵⁰, а також польського міжвоєнного. Транспорту документів відправлено як зі Львова (20 – 2 залізничні вагони), так і з Станиславова (10 – 1 залізничний вагон, містив документи 11 Карпатської дивізії), Тернополя (11 – 1 залізничний вагон), Самбора (півтони). У них входили 6–7 австрійських і польських військових документів, знайдених у львівських архівах (зокрема й деякі з військових установ Познаня, Катовіце і Лодзі, раніше привезені до Львова). Всіх їх переміщено до Німецьких військових архівів (Heeresarchiv und Vereinigte Wehr-Evidenzstellen) у Відні чи до Філіалу військового архіву в Данціг-Оліву (Heeresarchiv Zweigstelle Dancig-Oliva). Необхідно зазначити, що додаткова інформація про вивезення документів як із Галичини (зокрема зі Львова), так і Східної України, перебуває в Російському державному військовому архіві (РГВА) в Москві (фонд 1256 К, а Данціг-Оліва філіалу – фонд 1387 К.)⁵¹.

Зберігся документ від 21 червня 1944 р., який містить “Повідомлення Архівного управління в Кракові до Дирекції Архівів у Кракові про передачу усіх метричних книг (в т. ч. єврейських) з Державного архіву м. Львова до Метричної установи м. Кракова”. Аркуш 39 цієї ж справи без дати, але напевно за 1944 р. – це повідомлення з метричної установи м. Львова про висилку до Кракова: 800 римо-католицьких метричних книг Перемишльської дієцезії, 120 метричних книг німецьких громад Перемишльської та Львівської дієцезій, загального фонду єврейських метрик (у Львові залишилися лише копії)⁵².

Отже, ніколи не повернулися до Львова такі документи Державного архіву м. Львова, як фонди австрійських і польських військових формувань, частин та установ, єврейські метричні книги, римо-католицькі метричні книги Перемишльської дієцезії, метричні книги німецьких громад Перемишльської та Львівської дієцезій, генеральна довідкова картотека Міського архіву, покажчики з коротким змістом (регестами) документів і нотаток, вміщених в актових книгах низки фондів, каталоги Йосифінської і Францисканської метрик та кадастрів Галичини. Є також інформація, що під час т. зв. бракування документів у львівських архівах знищили цінні документи, переважно радянських установ. Проте найбільшою для Львова була втрата частини колекції пергаментних грамот (понад 200 одиниць) із колишнього Міського архіву.

Роман Дзюбан. Вывоз и уничтожение архивных документов львовских учреждений во время Второй мировой войны

Показана структура львовских архивных учреждений во время немецкой оккупации. Рассмотрено процессы перемещения документальных материалов весной 1944 г.

Ключевые слова: Архивное управление во Львове, Государственный архив во Львове, пергаментные грамоты, метрические книги.

⁵⁰ Оглядові таблиці архівних матеріалів...

⁵¹ *Grimsted Kennedy P. Trophies of War and Empire...* – P. 203.

⁵² Листування з Дирекцією архівів у Кракові і Держархівом в Тернополі про складання списків на церковні метричні книги і передачу останніх з периферійних архівів в м. Львів і Метричне управління в Кракові (Sippenstelle). Додаються списки метричних книг Самбірського держархіву перевезені у Львів, 15 грудня 1941 р. – 21 червня 1944 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 755. – Спр. 234. – Арк. 39.

Roman Dziuban. Removing and destroying documents of Lviv archival institutions during World War II

The article analyses the structure of the archival institutions in Lviv during the German occupation. It also covers the processes of documentary materials removal from the archives in the spring of 1944.

Key words: L'viv archival management, the State Archive in Lviv, parchment deeds, metrical books.